

911.2 (497.11)

Стеван М. Станковић*

ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Abstract: Geographical aspect of environment emphasize transfer from aggressive to real and constructive relation between man and society according to environment. It is justify only this projects, which emphasize prevention and abstract resultant reclamation of negative occurrence and processes in environment.

Key words: geography, environment prevention, reclamation

Увод

Већ више деценија животна средина заокупља пажњу великог дела човечанства. Чини се да су до пре 50 и 100 година сви хтели да производе све, да из животне средине захвате што више, не мислећи при томе на последице неразумног односа према живој и неживој природи. Задњих година, са стварном или наводном, порастом еколошке свести, нарочито после великих светских конференција посвећених проблемима животне средине и проглашавања година заштите појединих ресурса и објеката, као да би сви хтели да штите и унапређују животну средину.

Појединци, поједине организације и покрети у томе често претерују, настојећи да природу тако и толико заштите да она подсећа на слику у скупоценом раму. То доводи до нежењених конфликта, којима се човек, друштво и наука морају супротстављати реалним ставовима заснованим на комплементарности више делатности, више акција, више објеката и више интересената за једним те истим простором. Конфликте је потребно сводити на најмању могућу меру, а комплементарности истицати као једино исправне. Томе на посебан начин морају допринети савремена географија и просторно планирање својим погледима на животну средину уопште и посебно на оне предеоне целине у којима су заступљени и очувани они природни и антропогени садржаји, појаве и објекти који су од посебног значаја за развој одговарајућих делатности, јер одражавају географско порекло, локалну средину, неумноживи су или непреносиви и због тога посебно цењени.

Наравно, оправдане су само оне идеје и само они подухвати који се не залажу за мање фабрика, рудника, аутомобила, путева и насеља, да би животна средина била чистија. Пораст производње низа добара животни је интерес и економска оправданост човека и човечанства, али су прихватљиве само оне студије и само они практични радови на терену који заговарају нове технологије, рационално

---

* Проф др Стеван Станковић, редовни професор, Географски факултет, Београд

коришћење природних ресурса, смањење и рециклажу отпада, коришћење алтернативних и обновљивих извора енергије и сврсисходно планирање простора на дужи рок.

Многи су напречац постали еколози, или приврженици екологије. Као да су тек сада схватили последице немарног односа човека и друштва према окружењу и зато би да једноставно и брзо реше све проблеме. Наравно то није могуће, јер се најпре мора мењати свест људи. Уз то иде потреба да се правилан однос према животној средини уважава увек и свуда, од породице до школе, од науке до праксе, из локалне средине до завичаја, од државе до Земље као целине.

Помодарство одрживог развоја

Стиче се утисак да су бројни поборници заштите животне бескрајно одушевљени недавно прокламованим идејама одрживог развоја. Многи их прихватају као модну новину, којој не сагледавају корене и већ постојећа знања, мислећи да ће само тиме решити све нагомилане проблеме за време садашње и време које долази. Реално посматрано, реч је о континуитету, логичном следу идеја, подухвата, теоријских и практичних решења, каква су у различитим облицима дуго позната бројним научним дисциплинама и оперативним делатностима, али их политика брзог економског развоја и жеља многих за профитом, нису уважавали.

Констатујемо да одрживи развој није ништа друго него реално планирање, научно осмишљен развој, реалан домаћински однос човека и друштва према животној средини, увек и свуда примерен особеностима локалне средине, њеном природном и друштвеном степену развоја, са погледом на генерације које долазе. "Сумарно и унеколико поједностављено, изворно значење одрживог развоја обухвата тзв. квалитативан развој/раст, тј. социо-економски и културни развој који су усклађени са условима (ограничењима) капацитета животне средине, који (развој) треба да се одвија тако да се будућим генерацијама не нарушавају услови опстанка" (*Вујошевић М., Спасаћ Н. 1996.*).

Знања из домена физичке и друштвене географије и њихових специјализованих научних дисциплина, какве су геоморфологија, спелеологија, биогеографија, зоогеографија, климатологија, хидрологија, антропогеографија, туристичка географија, картографија, и друге, потекла од генерација истраживача, својеврсна су основа за познавање простора, управљање истим и његово рационално коришћење.

Истражујући геосферу из бројних аспеката, са посебним нагласком на односе живе и неживе природе, човека и друштва, из физичке географије ка антропогеографији, од биогеографије ка економској географији, од миграција становништва до типова насеља, утицаја зоналних и а зоналних елемената, законитости спајања, прожимања, раздвајања и изоловања, из прошлости ка садашњости, уз футуристички поглед ка новом миленијуму, наша и светска, научно утемељена

географија, која почива на теренским и кабинетским истраживањима, готово увек је уважавала, потенцирала и наглашавала основе одрживог развоја човека, друштва, природе и привреде.

Човек, друштво и животна средина

Залажући се за сврсисходан однос човека и друштва према животној средини, потенцирамо потребу преласка са агресивног на реалан однос човека према природи, на политику која више и боље брине о човеку и његовом окружењу, обезбеђујући увек, свуда и свима неопходне услове за стваралачки рад и развој. Потребно је чинити мале кораке у правом смеру и не заваравати се великим успесима за кратко време. Није потребно негирати, обезвређивати и потпуно рушити све до сада постојеће системе, већ поступно мењати свест, технику, технологију, научни приступ проблемима и обим апликативних акција на терену.

Жива природа може постојати и опстајати сама па себи, али данас, када је човек освојио готово све делове Земље, природа са руралним и урбаним, индустријским и туристичким, настањеним и ненастањеним просторима чини јединствену целину. У том смислу се јасно намеће исправно схватање да су односи између човека и простора истовремено и природни и друштвени. Као такви предмет су мултидисциплинарних и интердисциплинарних научних истраживања, при чему географија има посебан значај, јер до правих научних закључака долази увидом у стање на терену. Исправне ставове презентује само на основу конкретних факата. "Проблем регулисања односа у систему човек – животна средина, што конкретно значи засновано, практично изводљиво, рационално и оптимално, истовремено друштвено сврсисходно регулисање односа између човека, друштва, људских активности и природе – представља, у првом реду, историјски изведену категорију, дакле појаву условљену развојем људског друштва и огромним размахом људског деловања на околну природу" (*Радовановић М., 1977.*).

Привреду је потребно развјати само тако и толико колико она домицилном становништву доноси праве приходе на дужи рок, уважавајући бројне везе живе и неживе природе, саморегулацију, обновљивост, традицију, особености локалне средине. Циљеве укупног развоја потребно је постављати на више нивоа и временских периода, а према капацитетима простора и очуваности његових екосистема.

Задаци географа на том плану су бројни и разноврсни. Ово због тога што савремена географија располаже великим знањима из више комплементарних дисциплина, има проверене методе теренског и кабинетског рада, користи савремену технику и поуке и поруке из науке упућује пракси. Резултати географских истраживања од користи су за читав низ других наука и оперативних делатности, као што су водопривреда, просторно планирање, балнеоклиматологија, туризам, алпинизам, грађевинарство, екологија (*Станковић М. С., 2002.*).

Уколико се не буде радило плански, научно проверено и апликативно изводљиво, посебно када је у питању туризам, који је захватио готово све делове наше планете и стопом годишњег раста од 3 % превазилази бројне делатности, своје негативне реакције према екологији и екотуризму, јасно ће потврдити представници неких невладиних организација, посебно они из неразвијених земаља. У неким ставовима они исказују следеће: "Ми смо забринути што ће ова објава Уједињених нација у вези са екотуризмом, у светлу свих фундаменталних проблема који се односе на привреду. У многим случајевима ради се о још једном зеленом прању. Уништити више биодиверзитета и нанети чак и више штете локалним заједницама. Заиста мислим да ће ово бити горе него започињање организованих туристичких путовања у земље трећег света. Исувише често су међународне агенције користиле Југ за лоше вођење и потпуно деструктивне развојне експерименте и ми се противимо идеји да Међународна година екотуризма послужи као инструмент за експеримент у области екотуризма у земљама у развоју, јер је вероватно да ће изазвати више штете него користи, да је много тога што пролази као екотуризам створено да донесе корист улагачима, ојача специјалисте у области управљања и очара туристе, а не да повећа економско, социјално и еколошко здравље заједница које примају туристе. Моћне мултинационалне компаније ће вероватно искористити годину екотуризма да наметну друштву сопствене дефиниције и правила екотуризма" (*Група аутора, 2001.*).

Наведене сумње имају извесно оправдање, јер поглед на даљу и ближу историјску прошлост добро препознаје експлоататорске и експанзионистичке покрете и подухвате богатих и развијених над сиромашним и неразвијеним. У таквом контексту могуће је посматрати и однос према животној средини.

Реалне основе савремене екологије

Ако је то тако у туризму, могуће да се на исти, или сличан, начин понавља у низу других привредних делатности. Примера нерационалног захватања ресурса животне средине развијених над неразвијенима, севера над југом, богатих над сиромашнима, има довољно. У томе предњаче велике корпорације из домена рударства, индустрије, пољопривреде, трговине, саобраћаја, туризма, експлоатације шума и слично.

У напред наведеном смислу потребно је уважавати исправне ставове које је 1973. године изложио Енри Нес, заговорник савремене екологије. "Нес настоји да објасни дубљи, духовнији приступ природи, сматрајући да је неопходна већа одговорност према нама самим и према људском животу око нас. Увео је термин дубока екологија. Суштина овог погледа је у непрекидним истраживањима више питања везаних за људски живот, друштво и природу, настојећи да своја гледишта ослони на неке ставове у западној, а нарочито у источним филозофијама. Његов почетни став је да су еколошки одговорне политике само једним делом заинтересоване за загађење и исцрпљивање природних ресурса. Постоји дубља

забринутост која се тиче биоразновсности, комплексности, аутономије, децентрализације, симбиоза, једнакости и бескласности" (*Велашевић В ., 2003.*).

Ко ће, када и како решити нагомилане проблеме животне средине, тешко је рећи. Ово због тога што ни наука ни операстива често нису јединствене по низу питања односа човека и природе, односа друштва према културном наслеђу, значаја локалног и осмишљавања екуменског. Још више, неке економски моћне земље, иако велики загађивачи животне средине, нису прихватиле и потписале бројне светски значајне резолуције о заштити природе или појединих њених елемената, регулисања нежељених појава, праћења низа процеса и строге законске регулативе.

Примери угрожености екосистема, деградираних фитоценоза и зооценоза, нарушених еколошких односа између живих бића и неживе природе, изумрлих биљних и животињских врста, девастираних шумских комплекса, све већих пространава захваћених ерозијом, локалној средини непринерених захвата и вишеструке пренамене простора, бескрајно раширених градова, бројни су и разноврсни.

Схватајући наведене и друге појаве, процесе и проблеме, неки природњаци с правом истичу да је изворне животне средине све мање, а деградиране, урбане и девастиране све више. Контрасти између њих су све израженије, што најочитије потврђују поремећени и прекинути низови вековима успостављаних еколошких веза и односа станишта и ареала одговарајућих врста, које је у првобитно стање готово немогуће довести.

Угроженост зоналних и азоналних елемената природе, деградација станишта и ареала, све већи степен загађености воде и ваздуха, стално проширивање површина под погубним облицима ерозије, сеча шумског дрвећа непримерена прирасту дрвне масе, заслањивање земљишта, потапање обрадивих површина водама акумулационих језера, опасности од класичног и радиоактивног отпада и све већа потрошња нафте, све чешћи шумски пожари, појава епидемија, бројна хидрична обољења изазвана употребом загађене воде, јасно утичу на поремећаје еволутивног дијалектичког јединства живе и неживе природе и човека у простору.

Морбидни и санатогени простори се све више и све чешће међусобно искључују. Ово до посебног изражаја долази на местима где се на проблеме загађености животне средине не делује превентивно, те се суочени са бројним проблемима морају последично решавати настали проблеми. Морбидни и санатогени простори у локалним, регионалним, државним и светским размерама спајају се и прожимају на различите начине, при чему има комплекса са изразитом доминацијом једних над другима. Како је човек освојио готово све делове наше планете, проблеми њене заштите и сврсисходне валоризације се вишеструко усложњавају. Наука као да није у стању да све то прати, предложи права решења, а оператива их прихвати и на терену реализује.

Ограниченост животног простора

Чини се да се због насталих проблема морамо више, чешће и одговорније враћати неким својим учитељима који су нам оставили обиље правих знања о екологији, тј. животној средини и потреби њене заштите, јер је она оквир живота и животног простор, на који је у својим књигама јасно указивао академик Синиша Станковић (1892-1974), још увек непревазиђени еколог наших просторстава. Ово због тога што без традиције и дубоких научних корена нема просперитета ни на једном плану, самим тим ни у приступу решавања проблема заштите, очувања и унапређења животне средине.

Без познавања научних законитости појава, процеса и односа у животној средини, посебно у станишту или биотопу који са животном заједницом или биоценозом успоставља основу за сагледавање екосистема или биогеоценозе, коју у географским проучавањима и публикацијама изједначавамо са прделом или ландшафтом, тј. са врховном синтезом у екологији. Сваки географски предео, који овом приликом поистовећујемо са биогеоценозом има одговарајући карактер, јер је реч о спајању и прожимању бројних географских и биолошких елемената у целину која је реална стварност, а не произвољан део простора, већ комплекс повезаних природних и људском руком и духом створених комплекса. (Станковић Сн. ,1977.).

Без научног познавања екосистемима вишег реда, тј. биогеоценоза, нема реалних основа за доношење правих одлука за конкретне акције на терену. Наравно, од значаја је усвајање нових сазнања о животној средини. При томе је потребно искуства страних научника увек проверавати, прилагођавати и свуда подвргавати реалном преиспитивању. Постојећа знања и страна искуства могу се примењивати само тако и толико колико допуштају специфичности наше природне и друштвене средине, традиције и савременог стања у свеобухватном смислу речи.

Научно-истраживачки и апликативни подухвати приступу бројним проблемима животне средине, без обзира да ли је реч о уским гранским или ширим интегралним географским аспектима, морају бити сагласни нашој друштвеној стварности коју притискају бројни проблеми. "Такав услов неминовно захтева критичко усвајање свих увезених теорија и схватања, сагледавања њихове научне и идеолошке суштине и могућности конкретне примене на наше услове. Иако није спорно да у просторном планирању и просторном уређењу животне средине постоје универзални научни и рационални постулати чије је исходиште у фундаменталним законима материјалног света уопште, чињеница је да на другој страни свака конкретна концепција просторне организације представља израз сопствених историјских услова, дате друштвене стварности, њених захтева и циљева" (Радовановић М. , 1977.).

Екологија, геологија, биологија, географија, просторно планирање, туристичка оператива, увек и свуда морају полазити од проверених научних истина о

нераскидивости односа у животној средини. Потребно је да уз уважавање чињенице о неопходности економског просперитета човека, друштва и државе, усвајамо сазнања о сатурацији људских делатности у природи, о већем броју интересената за истим простором, о конкуренцији и колизијама, које су често праћене нежељеним последицама и догађајима.

Акције заштите, ревитализације и унапређења животне средине, као саставни елементи планова који доприносе побољшању животног стандарда човека и друштва, увек и свуда се морају третирати не парцијално, повремено, стихијно и без научне провере, већ јединствено, систематски, научно основано и са уважавањем целovitости система, које је историјски условљен и еволутиван. Једном угрожени елементи животне средине веома тешко се доводе у првобитно стање. Из тога следи закључак да је превентивно деловање увек и свуда боље од последичног санирања штетних последица. Решења проблеми односа човека и друштва у животној средини морају бити научно заснована, практично изводљива, оправдана на дужи рок, оптимално реална и вишеструко корисна (*Станковић М. С., 1987.*).

Површина Земље, која је од највећег значаја за живот људи и развој друштва, није проста физичка категорија, већ животни простор у коме свако умножавање органске масе, свако размножавање биљака, животиња и човека, сваки раст, значи покрет, а сваки покрет живих бића подразумева освајање новог простора, а он на Земљи није бескрајан. Екумена као настањени део наше планете не може се бесконачно ширити на рачун субекумене и анекумене, без обзира на све већу моћ човека, који уз савремену технику и технологију може предузимати раније незамисливе подухвате.

Међузависност елемената животне средине

Животну средину не чине само поједине организоване и различите врсте, јер су екосистеми и биосфера сложени и добро организовани системи у којима се одвија живот. Директне, индиректне и повратне спреге иду од ћелије и појединачних организама преко екосистема до биосфере. Принцип међузависности је увек и свуда јасно изражен. То се у савременим и будућим географским студијама увек и свуда мора јасно наглашавати. Више него други на то је указивао Јован Цвијић који је потенцирао целovitост географских проучавања, која до највишег степена долазе до изражаја у регионално-географским студијама, које нам је даривао Боривоје Ж. Милојевић. На првом наступу на семинару Географског завода 1905. године, представљајући антропогеографска истраживања Поцерине, није добро прошао. Подстакнут речима Јована Цвијића креће на нова теренска истраживања и пише следеће: "Пошто сам у лето 1906. и 1907. испитивао села и порекло становништва у Рађевини, на семинарској седници 1907/08. године приказао сам свој рад. Цвијић је тада истакао да сам уочио извесне конексе тј. везе између физичко-географских

и антропогеографских појава; изучавање тих веза постало је један од главних предмета мога каснијег рада" (*Милојевић Ж. Б., 1966.*).

На нераскидиве, трајне и током дуготрајне еволуције успостављаних веза живе и неживе природе, човека и друштва, поједница и колектива, јасно указује и савремена наука "Сви чланови еколошке заједнице су међусобно повезани у огромну компликовану мрежу односа – мрежу живота. Међузависност – узјамна зависност свих живих процеса једног од другог – природа је свих еколошких односа. Понашање сваког живог организма у екосистему зависи од понашања многих других. Успех целе заједнице зависи од успеха индивидуалних чланова, док успех сваког члана зависи од успеха заједнице као целине. Разумевање еколошке међузависности значи разумевање међусобних односа" (*Велашевић В. , 2003.*).

Између живота и простора постоје комплементарности и противуречности, има елемената уређености и стохастичности, синхроности и асхроности, постепеног еволутивног развоја али и скоковитих процеса, зоналних и азоналних појава, необновљивих ресурса, споро обновљивих ресурса, потрошних добара, лако обновљивих елемената и облика, али и оних који једном угрожени никада не постижу некадашњи значај. У том смислу од значаја су ставови да је судбина људских заједница у пуној зависности од просторних, еколошких односа, при чему је потребно до детаља уважавати еколошку валенцу, тј. амплитуду колебања утицаја појединих елемената, појава и процеса на жива бића (*Станковић Сн, 1977.*).

Притисак човека и друштва на животну средину је све већи, често недовољно осмишљен, понекад неразуман, условљен жељом за већим профитом. Примера за то има из наше земље и света. Захват елемената животне средине давно је превазишао локалне и регионалне размере. "Проблем је глобалан у смислу да његове узроке и последице осећају практично сви на Земљи. Комплексан је у смислу да има много међусобно повезаних делова. Ремећењем природног или социјалног система у једном делу света, могу се очекивати бројне непредвидиве последице у другим системима, понекад са одложеним дејством у неком каснијем времену и удаљеном простору. Живот нам зависи од скупа међусобно повезаних система. Било да се нешто дешава овде и сада, одразиће се у неком виду свуда и у неком ближем или даљем времену. Проблем је акутан у смислу да се са њим суочавамо сада, јер су многе жртве већ међу нама" (*Велашевић В. , 2003.*).

Једно од начелних питања коришћења животне средине, како у локалним и регионалним, тако и у државним и светским размерама мора се увек постављати у смислу има ли довољно еколошки квалитетног простора за све интересенте, за данас и за време које долази. Проблеми се морају анализирати и сагледавати сврсисходно све већој густини насељености, порасту градске популације, проширивању индустријских зона, умножавању саобраћајница, пораста животног стандарда, повећању слободног времена, све наглашенијој покретљивости

становништва многих земаља, неслућеним моћима технике и технологије, из чега произилазе бројни конфликти и честе колизије.

Чини се да већ сада, ипак са великим закашњењем, човечанство мора уважити оне полазне чињенице које указују да животно вредног простора нема довољно, посебно за оне делатности које захтевају висок квалитет простора (туризам, водоснабдевање, производња здраве хране). Због тога се у систему човек – животна средина појаве и процеси морају сагледавати најпре са аспекта домицилног становништва, садашњих и будућих његових потреба и до детаља пратити током планирања свих акција изградње, управљања, одржавања, надгледања, законске регулативе, модификовања, пренамене. У том смислу је важно да физички, просторни и друштвени односи морају до највеће могуће мере бити компатибилни и интегрални са свеукупним својствима животне средине (Просер Р. , 1997.).

Литература

Велашевић В. (2003). Животна средина и хомо сапијенс, књига VI, Суботица: Едиција "Трагови",.

Вујошевић М., Спасић Н. (1996): Општи принципи одрживог развоја и перспективе планирања, Посебна издања књига 30, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије

Група аутора (2001): Одговорни и одрживи развој туризма, Београд: Центар за одрживи развој туризма

Милојевић Ж. Б. (1966): Аутобиографска скица, Зборник радова свеска XIII, Београд: Географски факултет ПМФ Универзитета у Београду

Просер Р. (1997): Туризам као глобална индустрија, Одрживи туризам у заштићеним областима, Београд: .Агенција КОДА

Радовановић М. (1977): О систему човек – живтна средина, Саопштења, књига 6, Београд: .Институт за урбанизам Србије

Станковић Сн. (1977): Оквир живота – начела екологије, Београд: Глас

Станковић М. С. (1987): Човек и активна заштита животне средине, Географика Словеника, књига 18, Љубљана: Универза

Станковић М. С. (2002): Међународна година екотуризма – привилегија или експлоатација. "Туризам" број 6, Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство ПМФ